

Ryszard Kapuscinski

Ében

Jó néhány évig éltem Afrikában. Először 1957-ben utaztam oda. Aztán, a következő negyven évben, ahányszor csak alkalmam nyílt rá – visszatértem. Sokat utaztam. Kerültem a hivatalos útvonalakat, palotákat, a fontos figurákat és a nagypolitikát. Szerettem viszont alkalmi teherautókon utazni, nomádokkal vándorolni a sivatagban, trópusi szavanna földműveseinél vendégeskedni. Életük keserves küszködés, kínszenvedés, amelyet megdöbbentő kitartással és derűvel viselnek el.

Vagyis könyvem nem Afrikáról szól, hanem néhány ottani emberről, találkozásainkról, a közösen eltöltött időről. Ez a földrész túlságosan nagy ahhoz, hogy le lehessen írni. Valóságos óceán, külön bolygó, sokszínű, hihetetlenül gazdag kozmosz. Csak nagy leegyszerűsítéssel, kényelemből mondjuk – Afrika. A valóságban, a földrajzi elnevezésen túl, Afrika nem létezik.

R.K.

Kezdet, szembesülés, Ghána '58

Az első, ami szembetűnik – a fény. Mindenütt fény, mindenütt világosság! Tegnap még az esőáztatta, őszi London. Esőáztatta repülőgép. Hideg szél és sötétség. Itt pedig az egész repülőtér reggel óta napfényben úszik, mi mindannyian – napfényben úszunk.

Régen, amikor az emberek gyalogosan, lóháton vándoroltak a világban, vagy hajón utazgattak, utazás közben hozzászoktak a változásokhoz. A tájak lassan vonultak szemük előtt, a világ színpada alig-alig forgott. Az út hetekig, hónapokig tartott. Az embernek volt ideje arra, hogy alkalmazkodjék a változó környezethez, az új tájképhez. Az éghajlat is szakaszosan, fokozatosan változott. Mire az utazó a hűvös Európából eljutott a forró Egyenlítőig, már maga mögött tudta Las Palmas kellemes melegét, El-Maharik hőségét és a Zöld-fok poklát.

Mára ebből a fokozatosságból semmi sem maradt! A repülőgép nagy hirtelen kiszakít bennünket a hóból és fagyból, s még aznap a trópusok izzó örvényébe hajít. Magunkhoz sem térünk, máris a nedves pokol közepében vagyunk. Azonnal izzadni kezdünk. Ha télen érkezünk Európából, ledobjuk kabátunkat, levesszük pulóverünket. Ez az első gesztusunk nekünk, Északról jött embereknek Afrikába érkezésünkkor.

Észak emberei. Belegondoltunk-e, hogy Észak lakossága bolygónkon határozott kisebbséget alkot? Kanadaiak és lengyelek, litvánok és skandinávok, az amerikaiak és németek egy része, oroszok és skótok, lappok és eszkimók, evenkik és jakutok – a lista nem nagyon hosszú. Nem tudom, jelent-e összességében többet mint ötszázmillió embert: a Föld lakosságának nem egész tíz százalékát. Az emberiség jelentős többsége viszont melegben él, egész életében a napon melegszik. Egyébként az ember napfényes helyen született, legősibb nyomaira meleg országokban bukkantak rá. Milyen éghajlat uralkodott a bibliai Paradicsomban? Örök meleg, sőt, hőség uralkodott, ezért járhatott Éva és Ádám meztelenül, s még a fa árnyékában sem érezték úgy, hogy hűvös van.

Már a repülőgép lépcsőjén egy másik újdonság fogad bennünket: a trópusok szaga. Újdonság? De hiszen ez az az illat, amely Kanzman úr „*Gyarmatárak és egyéb cikkek*” feliratú üzletét töltötte be Pínskben, a Perc utcában. Mandula, szegfűszeg, datolya, kakaó, vanília, babérlevél; narancs és banán darabra, kardamon és sáfrány dekára. Hát Drohobycz? Schulz fahajas boltjainak belseje? „*Gyéren megvilágított, sötét és ünnepélyes belsejünkben a festékek, a lakk és a tömjén mély illata, távoli országok és ritka anyagok aromája lebegett!*” Azért a trópusok illata kicsit más. Hamar megérezzük a súlyát, ragacsos anyagszerűségét. Ez az illat azonnal tudatosítja bennünk, hogy olyan földrészen vagyunk, ahol a buja és fáradhatatlan biológia szüntelenül dolgozik, szül, burjánzik és virágzik, ugyanakkor senyved, rothad, mállik és porlad.

Ez az illat a felforrósodott test és a száradó hal, a romló hús és a sült manióka, a friss virág és az erjedő hínár szaga, vagyis mindazé, ami egyszerre kellemes és irritáló, ami vonz és taszít, csábít és undorít. Ez a szag árad ezután már felénk a közeli pálmaligetektől, a felforrósodott földből, ez terjeng a város áporodott csatornai fölött. Nem hagy el minket többé, mert a trópusok része.

És végül a legfontosabb felfedezés – az emberek. Itteniek, idevalósiak. Mennyire illenek ehhez a tájhoz, ehhez a fényhez, ehhez az illathoz, amellyel egységet alkotnak! Mennyire szétszakíthatatlan, egymást kiegészítő, harmonikus közösséget, identitást alkot az ember és a táj! Mennyire belenő minden faj a maga tájképébe, a maga éghajlatába! Mi alakítjuk a tájat, a táj formázza az arcvonásainkat. A fehér ember ezek között a pálmák, liánok között, ebben az őserdőben, dzsungelben valamiféle fura, ide nem illő betolakodó. Sápadt, gyöngye; izzadt ing, összetapadt haj; folyton szomjas, erőtlén, lever. Folyton fél, fél a moskitóktól, az amőbáktól, a skorpióktól, a kígyóktól – rettegéssel, kétségbeeséssel, páni félelemmel tölti el minden, ami mozog.

Az idevalósiak – épp ellenkezőleg: erejükkel, kecsességükkel, kitartásukkal természetesen, szabadon mozognak, az éghajlat és a hagyományok által kialakított ritmusban, kissé lassú, nem sietős tempóban, mert hiszen az életben úgysem érhetünk el mindent, mi maradna akkor a többieknek?

Egy hete vagyok itt. Ismerkedem Accrával. Olyan, mint egy megnőtt, megsokszorozódott kisváros, amely kimászott az őserdőből, s megállt a Guineai-öböl partján. Accra lapos, földszintes, nyomorúságos, de vannak egy- sőt, többemeletes épületei is. Nincs itt semmiféle kimódolt építkezés, fölösleges dísz, pompa. Közöséges vakolatok világossárga, világoszöld pasztell színekben. A falakon beázások nyomai, amelyek frissen, az esős évszak után, a különböző foltok, mozaikok, fantasztikus térképek, ákombákomok összefüggő rendszerét hozzák létre. Szorosan beépített belváros. Tolongás, zsvaj, zúrzavar, az élet az utcán zajlik. Az utca nem más, mint a házaktól nyitott csatornával elválasztott úttest. Járdaik nincsenek. Az úttesten embertömeg közé keveredett autók. Mindenki együtt mozog – a járókelők, az autók, a biciklik, a hordárok targoncái, holmi tehének és kecskék. A csatorna túoldalán, a házak előtt zajlik a gazdasági és családi élet. Az asszonyok maniókát őrölnek, taro gumókat sütnék parázson, főzőcskéznek, rágógumival, teasüteménnyel és aszpirinnal kereskednek, fehérneműt mosnak és teregetnek. Mindenki szemeláttára, mintha törvény írná elő, hogy reggel nyolckor mindenkinek el kell hagynia a lakását, és az utcán kell az idejét töltenie. A valóságos ok egészen más: a lakások kicsik, szűkösök, szegényesek. Fullasztóan levegőtlenek, mert nincs bennük szellőztető, élmélyítő szagok terjengenek benn. Ráadásul kinn az utcán részt lehet venni a társasági életben. A nők egyfolytában fecsegnek egymás közt, kiabálnak, gesztikulálnak, aztán

nagyokat nevetnek. Edényeik, mosogató tájlaik mellett kiváló megfigyelési pontot foglalnak el. Látják a szomszédokat, a járóelőket, az utcát, hallják a civakodásokat, pletykákat, figyelhetik a baleseteket. Az ember egész nap a többiek közt van, mozgásban, friss levegőn.

Ezeken az utcákon egy piros Ford járkál hangszóróval a tetején. Rekedtes, erős hang hívogatja az embereket nagygyűlésre. A gyűlés attrakciója Kwame Nkrumah-Osagyefo, Ghána elnöke, Afrika és minden elnyomott nép vezére. Nkrumah fényképe mindenütt ott van – újságokban (naponta), plakátokon, kis zászlócskákon, a bokáig érő perkál szoknyákon. A középkorú férfi energikus, mosolygós vagy komoly arca olyan beállításban, amely azt sugallja, hogy a vezér a jövőbe néz.

– Nkrumah a megváltónk! – mondja lelkes hangon Joe Yambo, a fiatal tanár. – Hallottad, hogy szónokol? Mint egy próféta!

Nos, hallottam. Nkrumah eljött az itteni stadionban tartott nagygyűlésre. Miniszterek is jöttek vele – fiatal, mozgékony emberek, vidámságot, örömet sugároztak. A rendezvény azzal kezdődött, hogy néhány pap üvegekből gint locsolt a pódiumra – ez áldozat volt a szellemeknek, így teremtettek velük kapcsolatot, s kérték jóindulatukat, segítségüket. Egy ilyen nagygyűlésen vannak, természetesen, felnőttek, de rengeteg gyerek is – az anyjuk hátán kucorgó csecsemőktől az éppen csak totyogókon át az óvodás és iskolás korúakig. A fiatalabb gyerekekre az idősebbek vigyáznak, ezekre az idősebbekre pedig a még idősebbek. Ezt az életkori hierarchiát itt szigorúan betartják, az engedelmesség pedig – feltétel nélküli. Egy négyévesnek teljes hatalma van a kétéves fölött, a hatévesnek a négyéves fölött. Gyerekek foglalkoznak tehát gyerekekkel, az idősebbek a felelősek a fiatalabbakért, így aztán a felnőttek saját ügyeiknek szentelhetik magukat, például figyelmesen hallgathatják Nkrumahot.

Osagyefo röviden beszélt. Azt mondta, a függetlenség kivívása a legfontosabb – a többi majd valahogy magától jön, minden jó ebből a függetlenségből fog származni.

Nkrumah daliás termetű, határozott mozgású férfi volt markáns arcvonásokkal; nagy, élénk tekintetű szeme olyan figyelmesen pásztázta a fekete fejek tengerét, mintha egyenként akarná megszámolni a jelenlévőket.

A nagygyűlés után a pódiumon állók összekeveredtek a tömeggel, nagy kavarodás, tolongás támadt, rendőroket, testőroket igazából sehol sem lehetett látni. Joe odatolalkodott egy fiatalemberhez (útközben azt mondta, hogy miniszter az illető), és megkérdezte, elmehetnék-e hozzá másnap. A férfi az általános hangzavarban nem értette pontosan, miről is van szó, s csak úgy odavetette – jól van! rendben!

Másnap megkerestem az Oktatási és Információs Minisztérium királyi pálmák közt álló új épületét. Pénteki nap volt. Szombaton kis szállodámban leírtam az előző napon történeteket:

Szabad az út, sehol egy rendőr, egy titkárnő, egy ajtó.

Félreahajtom a mintás függőnyt és belépek. A miniszter dolgozószobájában meleg félhomály. Maga a miniszter az íróasztalánál iratokat rendezget. Ezt összegyűrni, a kosárba hajítani! Ezt kisimítani, dossziéba tenni! Vékony, apró termet, pamut trikó, rövidnadrág, szandál, virágos kente a bal vállára dobva, ideges mozdulatok.

Ő Kofi Baako, az oktatási és információs miniszter.

Ő a legfiatalabb miniszter Ghánában és az egész Brit Nemzetközösségben. Harminckét éves, a tárcát három éve vezeti. Dolgozószobája a minisztérium második emeletén van. A beosztási hierarchiát itt az emeletek száma jelzi. Minél magasabb beosztású valaki, annál följebb dolgozik. Mert odafönt van egy kis légmozgás, lent viszont mozdulatlan, fullasztó a levegő. A földszinten tehát a kishivatalnokok fuldokolnak, fölöttük az osztályvezetőknek már jut egy kis huzat, odafönt pedig a minisztereket hűti a már említett légmozgás.

A miniszterhez bárki bejöhet. És bármikor. Ha valakinek van valamilyen ügye, felutazik Accrába, megkérdezi, hol van itt, mondjuk, a földművelési miniszter, megy, elhajtja a függőnyt, leül a hivatalos személy elé, és előadja gondját, baját. Ha nem találja az illető személyt a hivatalban, megtalálja otthon. Az még jobb is, mert ott ebédet és valami innivalót is kap. Az emberek távolságtartóak voltak a fehér közgazdászokkal szemben. Most azonban a sajtójaik vannak hatalmon, nem kell zavarban lenni. Az én kormányom, segítsen hát rajtam! Ahhoz, hogy segítsen, tudnia kell, mi a bajom. Hogy megtudhassa, el kell ide jönnöm, meg kell magyaráznom. Legjobb, ha személyesen, magam mondom el. Az ügyfeleknek se vége, se hossza.

– Jó napot! – mondta Kofi Baako. – Honnan jöttél?

– Varsóból.

– Tudod, kis híján eljutottam oda. Mert én beutaztam egész Európát: Franciaországot, Belgiumot, Angliát, Jugoszláviát. Csehszlovákiából éppen Lengyelországba mentem volna, de Kwame táviratot küldött, hogy jöjjenek haza pártunk, a kormányzó Convention People's Party kongresszusára.

Ültünk az asztalnál az ajtó és ablak nélküli dolgozószobában. Mindezt résnyire húzott zsalugáterek helyettesítették, amelyek némi levegőmozgást biztosítottak. A kis iroda dugig volt papírokkal, aktákkal, brossúrákkal. A sarokban páncélszekrény állt, a falakon néhány Nkrumah-portré lógott. A polcon lévő hangszóróból, amelyet nálunk annak idején kolhozrádióknak becéztek, tamtam zene dübögött, míg Baako ki nem kapcsolta.

Arra kértem, beszéljen magáról, az életéről. Baakónak óriási tekintélye van a fiatalok körében. Szeretik őt, mert jó sportoló. Focizik, krikettezik, Ghána országos pingpong bajnoka.

– Máris – ugrott föl – csak rendelék egy beszélgetést Kumasiba, mert holnap oda utazom meccsre.

Fölhívta a postát, hogy kapcsolják neki Kumasit. Nem kapcsolták, azt mondták, várjon.

– Tegnap megnéztem két filmet – mondja telefonkagylóval a fülén – tudni akartam, mit játszanak. Olyan filmeket vetítenek, amilyenekre az iskolásoknak nem lenne szabad járnuk. Ki kell adnom egy rendeletet, amely megtiltja, hogy a fiatalok ilyesmiket nézzenek. Ma pedig reggel óta a könyvtárakat látogattam a városban. A kormány alacsony árakat állapít meg az iskolai tankönyvekre. Közben meg elterjedt a híre, hogy az árusok fölviszik az árakat. Ezt ellenőriztem. Valóban drágábban adják a tankönyveket.

Újra fölhívta a postát.

– Figyelj, mit csináltok ti ott? Meddig várak még? Mi az, nem tudjátok, ki telefonál?

A telefonkagylóból kihallatszó női hang ezt válaszolta: – Nem.

– Hát te ki vagy? – kérdezte Baako.

– Az ügyeletes telefonközpontos.

– No, én meg az oktatási és információs miniszter, Kofi Baako.

– Jó napot, Kofi! Mindjárt kapod a vonalat.

S Kofi már beszélt is Kumasival.

Nézegettem a kis könyvszekrényben sorakozó könyveit: Hemingway, Lincoln, Koestler, Orwell, Népszerű zenetörténet, Amerikai szótár – zsebkönyv kiadásban, krimik.

– Az olvasás a szenvedélyem. Angliában megvettem az Encyclopaedia Britannicát, és most részletekben olvasgatom. Nem tudok úgy enni, hogy közben ne olvassak, mindig ott van előttem a nyitott könyv.

Kis idő múlva:

– Még nagyobb hobbym a fotózás. Mindig és mindenütt fényképezek. Több mint tíz fényképezőgépem van. Ha bemegyek egy üzletbe, s meglátok egy újat, azonnal muszáj megvennem. A gyerekeknek szereztem egy vetítőt, esténként filmeket vetítek nekik.

Négy gyereke van, kilenctől három évesig. Mindegyik iskolába jár, a legfiatalabb is. Nincs abban semmi meglepő, ha egy hároméves kis kölyökből iskolás lesz. Különösen, ha sokat haszontalankodik. Az anyja beadja az iskolába, hogy nyugta legyen tőle.

Maga Kofi Baako is háromévesen lett iskolás. Édesapja tanító volt, s jobbnak látta, ha fia szem előtt van. Az iskola elvégzése után Kofit gimnáziumba küldték Cape Coastba. Tanító lett, majd hivatalnok. 1947 végén Nkrumah, amerikai és angliai tanulmányai végeztével, hazatér Ghánába. Baako figyel, hogy miről beszél ez az ember. A függetlenségről beszél. Ekkor Baako ír egy cikket „Gyűlölöm az imperializmust” címmel. Kirúgják a munkahelyéről. Feketelistára kerül, sehol nem alkalmazzák, a városban lézeng. Aztán találkozik Nkrumahal. Kwame kinevezi őt a „Cape Coast Daily Mail” főszerkesztőjévé.

Kofi ekkor húszéves. Cikkét ír „Szabadságot követelünk” címmel, s már megy is a börtönbe. Mindjárt utána letartóztatják Nkrumahot és néhány aktivistát. Tizenhárom hónapot ülnek, végül szabadon engedik őket. Ma ez a csoport alkotja Ghána kormányát.

Kofi most általános dolgokról beszél: – Ghánában az embereknek csupán harminc százaléka tud írni-olvasni. Tizenöt év alatt szeretnénk megszüntetni az írástudatlanságot. Komoly nehézségeink vannak: kevés a tanító, a könyv, az iskola. Nálunk kétféle iskola működik: missziós és állami iskola. De mindegyik a kormány alá tartozik, és egyféle oktatáspolitikát követ. Ezenkívül külföldön tanul ötezer egyetemista. Velük az a helyzet, hogy mire hazajönnek, gyakran már nincs közös nyelvük a néppel. Nézd csak az ellenzékünket! A vezetőik mind Oxford és Cambridge neveltjei.

– Mit akar az ellenzék?

– Tudom is én! Szerintem ellenzékre szükség van. A parlamenti ellenzék vezére a kormánytól kapja a fizetését. Megengedtük, hogy az összes kis ellenzéki pártocska, csoportosulás egy pártba tömörüljön, hogy erősebbek legyenek. Az az álláspontunk, hogy Ghánában mindenkinek jogában áll politikai pártot alapítani, de az alapításnak nem lehet faji, vallási vagy törzsi kritériuma. Nálunk minden párt élhet az összes alkotmányos eszközzel a politikai hatalom megszerzése érdekében. De, tudod, ezzel együtt sem világos, hogy mit akar az ellenzék. Gyűlést hívnak össze, és azt kiabálják: mi Oxfordban tanultunk, ez a Kofi Baako meg még gimnáziumot se végzett. Ő mégis miniszter, én meg nem vagyok senki sem. Da ha én leszek miniszter, Baako a tudásával nálam még küldönc se lesz. Az emberek nem figyelnek az ilyen szövegelésre, mert a Kofi Baako-félék többen vannak, mint az egész ellenzék együttvéve.

Szedelőzködni kezdtem mondván, hogy ebéidő van. Kofi megkérdezte, mit csinálok este. Togóba akartam utazni.

– Ugyan már – intett a kezével –, gyere el inkább egy mulatságra! A Rádió rendez ma este mulatságot.

Nem volt meghívóm. Kofi elővett egy cetlit, és ráírta: „Fogadni a mai rendezvényeteken Ryszard Kapuscinski lengyelországi újságíró! – Kofi Baako, oktatási és információs miniszter”.

– Tessék, én is ott leszek, csinálunk majd néhány fotót.

A Rádió épületének kapujában feszes vigyázzalással köszöntött este az őrseg. Külön asztalhoz ültettek. A multság már javában tartott, amikor a táncparkett előtt megállt egy szürke Peugeot, (kerti multság volt) amelyből Kofi Baako szállt ki. Ugyanúgy volt öltözve, mint a minisztériumban, csak a hóna alatt szorongatott egy piros melegítőt, mert még éjjel Kumasiba indult, s számításra kellett a hidegre. A jelenlévők jól ismerték. Baakóhoz tartoznak az iskolák, a felsőoktatás, a sajtó, a rádió, a kiadók, múzeumok, minden, ami tudomány, kultúra, művészet és propaganda ebben az országban.

Hamarosan egész tömeg gyűlt körénk. Kofi leült, hogy igyon egy coca-colat, de már ugrott is föl:

– Gyere, megmutatom a fényképezőgépeimet!

Kinyitotta az autó csomagtartóját, kivett belőle egy bőröndöt. Letette a földre, mellé térdelt és kinyitotta. Szép sorban kiszedtük a fényképezőgépeket, és szétraktuk őket a fűvön. Tizenöt volt belőlük.

Ekkor odajött két, kissé kaptos fiú.

– Kofi! – kezdte felháborodottan egyikük – megvettük a jegyet, de nem maradhatunk itt, mert nem vagyunk zakóban. Akkor minek adták el a jegyet?

Baako fölállt, hogy válaszoljon.

– Ide figyeljtek, én túlságosan nagy ember vagyok ilyen ügyekhez. Van itt egy sereg kisebb pasas, intézzék ők a kis ügyeket! Nekem az állam dolgaival kell foglalkoznom.

A két fiú imbolyogva távozott, mi meg elmentünk fényképezni. Elég volt, hogy a fényképezőgépekkel körülaggatott Kofi megjelenjen, máris hívogatták az asztalokhoz, hogy készítsen fotót.

– Kofi, kapj le minket!

– Minket is!

– Meg minket is!

Kofi keringett, olyan helyeket keresgélt, ahol csinos lányok voltak, beállította őket, kérte, hogy nevéssenek, csak úgy villogott a vaku. Névről ismerte a lányokat: Abena, Ekwa, Esi. A lányok kezét nyújtottak Kofinak, de nem álltak fel, a vállukat vonogatták, ami itt a kokettálás jele. Baako ment tovább, nagyon sok felvételt készítettünk. Az órájára pillantott.

– Indulnom kell.

Nem akart elkésni a meccsről.

– Gyere el holnap, előhívjuk a filmeket.

Felvillantak a Peugeot fényei, s az autó már el is tűnt a sötétben, a multság pedig hajnalig örvénylett – vagy inkább ringott.

Útban Kumasiba

Mire emlékeztet az accrai buszpályaudvar? Leginkább egy rövid pihenőt tartó nagy cirkuszi seregre. Színek villódnak, és szól a zene. Az autóbuszok inkább cirkuszkocsokra hasonlítanak, mintsem az Európa és Amerika autósziatráin suhanó luxus járművekre.

Az accrai buszok mintha favázás teherautók volnának oszlopokon nyugvó tetővel. Miután faluk nincs, menet közben enyhet adó szellő hűsíti az embert. A légmozgás ebben a klímában igen nagy érték. Ha lakást akar az ember bérelni, a tulajdonoshoz intézett első kérdése ez lesz: „De van-e itt légmozgás?” Erre a tulajdonos szélesre tárja az ablakokat, és máris érezzük a mozgó levegő kellemes áramát: mélyebbeket lélegzünk, enyhülést érzünk – újra élünk.

A Szaharában az uralkodók palotái a legrafináltabb módon épülnek – tele vannak nyílásokkal, résekkel, cikk-cakkokkal és folyosókkal, s ezek mind úgy vannak kigondolva, elhelyezve, felépítve, hogy a lehető legjobb légmozgást biztosítsák. A déli hőségben

ilyen frissítő léghuzatban fekszik egy gyékényen az uralkodó, és kéjjel lélegzi be a valamivel hűvösebb levegőt. A légmozgás pénzben mérhető dolog: a legdrágább házakat ott építik, ahol legjobb a légmozgás. A levegő, ha mozdulatlanul áll, értéktelen, de elég, hogy megmozdul – azonnal értéke lesz.

Az autóbuszok élénk színű ábrákkal vannak telefestve. A sofőrülkéken és a buszok peremén krokodilok vicsorogtatják éles fogukat, kígyók tekeregnek támadásra készen, páviánok kergetőznek faágakon, oroszlanok kergetnek a szavannán keresztül antilopokat. Mindenütt rengeteg madár... és virággirlandok, csokrok. Giccs, de milyen fantáziadús és étellel teli!

A legfontosabbak mégis a feliratok. Virágdíszek közt futnak, nagyok, messziről is jól láthatóak, mert vagy buzdítanak vagy figyelmeztetnek. Istenre, emberekre, kötelességekre és tilalmakra vonatkoznak.

Az afrikai ember lelkivilága (tudatában vagyok annak, hogy ezzel a kifejezéssel nagyon leegyszerűsíttem a dolgokat) gazdag és bonyolult, belső életét pedig mély vallásosság hatja át. Hiszi, hogy egyidejűleg három különféle, ám egymással összekapcsolódó világ létezik.

Az első az a világ, amely körülveszi őt, vagyis a tapintható és látható valóság, amely egyrészt élő emberekből, állatokból és növényekből, másrészt halott dolgokból – kövekből, vízből, levegőből – tevődik össze. A másik világ az ősöké, azoké, akik előttünk haltak meg, de mintegy nem teljesen, nem végleg, nem visszavonhatatlanul haltak meg. Igen, ők metafizikai értelemben továbbra is léteznek, sőt, részt tudnak venni reális életünkben, hatással lehetnek arra, alakíthatják azt. Ezért az ősökkel fenntartott jó viszonytól függ a sikeres élet, néha pedig az élet általában. Végül a harmadik világ a szellemek sokszínű, gazdag birodalma; azoké a szellemeké, amelyek önálló életet élnek, de egyúttal benne élnek minden létben, minden teremtményben, minden dologban, mindenben és mindenütt.

E három világ élén a Legfelső Lény, a Legfelső Létezés, az Isten áll. Ezért van az, hogy az autóbuszokon viritó feliratokat olyan gyakran találja az elvi transzcendencia: „Isten mindenütt ott van”, „Isten tudja, mit akar”, „Isten: titok”. Vannak földhözragadtabb, emberi feliratok is: „Mosolyogj!”, „Mondd, hogy szép vagyok!”, „Nincs szerelem marakodás nélkül” stb.

Elég, ha az ember felbukkan a téren, ahol buszok tucatjai tolonganak, máris egymást túlkiabáló gyerekek hada veszi körbe a következő kérdéssel: hova akarsz utazni? Kumasiba, Takoradiba vagy Tameléba?

– Kumasiba.

Azok, akik Kumasiba tartó utasokra vadásznak, kezüket nyújtják, és örömben ugrándozva, már vezetik is az embert a megfelelő autóbushoz. Örülnek, mert aki utast talál, a sofőrtől banánt vagy narancsot kap.

Fölszállunk az autóbushoz és helyet foglalunk. Ebben a pillanatban összeütközésbe kerülhet két kultúra; konfliktus, feszültség támadhat. Ilyen helyzet áll elő, ha az utas olyan jövevény, aki nem ismeri Afrikát. Az illető ilyenkor nézgelődni, fészkelődni, kérdezősködni kezd: „Mikor indul az autóbusz?” „Hogy-hogy mikor?” – válaszol a sofőr. – Amikor összegyűlik annyi ember, hogy megtelik a busz”.

Az európai és afrikai embernek egészen más képzete van az időről, másként érzékeli, másként viszonyul hozzá. Az európai ember meggyőződése szerint az idő az emberen kívül, objektíve létezik, mérhető, és lineáris tulajdonságai vannak. Newton szerint az idő abszolút, vagyis az abszolút, igazi, matematikai idő önmagától múlik, természeténél fogva egyenletesen és függetlenül bármiféle külső tárgytól. Az európai ember az idő szolgájaként érzi magát, függ tőle, alattvalója az időnek. Ahhoz, hogy létezzen és működjön, be kell tartania az idő kökemény, sérthetetlen törvényeit, merev szabályait és előírásait. Be kell tartania a határidőket, dátumokat, napokat és órákat. Az idő fogaskerekei közt őrlik, nem tud közülük kiszabadulni. Az idő ráerőszakolja az emberre a maga követelményeit, elvárásait és normáit. Az ember és az idő között megoldhatatlan konfliktus feszül, amely mindig az ember vereségével végződik – az idő megsemmisíti az embert.

Másként értelmezik az időt a helyiek, az afrikaiak. Számukra az idő sokkal lazább, nyitottabb, rugalmasabb, szubjektívebb kategória. Itt az ember van hatással az idő alakulására, annak múlására és ritmusára (természetesen az ősök és istenek jóváhagyásával cselekvő ember). Az idő egyenesen olyasvalami, amit az ember létrehozhat, mert pl. az idő létezése az eseményeken keresztül jut kifejezésre, az pedig, hogy egy esemény megtörténik vagy nem, az végül is az embertől függ. Ha két hadsereg nem vív ütközetet, az ütközetnek nincs létjogosultsága (vagyis az idő nem mutatja fel jelenlétét, nem fog létezni).

Az idő a mi cselekvésünk eredményeként jelenik meg, és eltűnik, ha félbeszakítjuk vagy egyáltalán el sem kezdjük. Olyan anyag, amely a mi hatásunkra bármikor feléledhet, de hibernálódik, sőt, a nemlét állapotába kerül, ha nem juttatunk neki az energiánkból. Az idő passzív és mindenek előtt embertől függő létező.

Ez pont a fordítottja az európai gondolkodásnak.

A gyakorlatba áttéve mindez azt jelenti, hogy ha falura utazunk, ahol délután gyűlésnek kellett volna lennie, de a gyűlés helyén nincs senki, értelmetlen dolog megkérdezni: „Mikor lesz a gyűlés?” A válasz ugyanis előre tudható: „Majd ha összegyűlnek az emberek”.

Ezért aztán egy afrikai, ha felszáll a buszra, nem kérdezi, hogy mikor indul a busz, hanem leül egy szabad helyre, és máris belesüllyed abba az állapotba, amelyben élete jelentős részét tölti – a halott várakozás állapotába.

– Ezeknek az embereknek fantasztikus várakozási képességük van! – mondta nekem egy évek óta itt élő angol. – Képességük, türelmük, valami külön érzékük!

Valahol a világban titokzatos energia kering, árad, amely ha közel kerül hozzánk és kitölt bennünket, erőt ad nekünk ahhoz, hogy elindítsuk az időt – s akkor valami történni kezd. Amíg azonban ez nem következik be, várni kell – minden más viselkedés illúzió, Don Quijote-i szímalomharc.

Mi a lényege ennek a halott várakozásnak? Az emberek ebbe az állapotba úgy kerülnek, hogy tisztában vannak azzal, mi fog következni: igyekeznek tehát kényelmesen, a lehető legjobb helyen lekövekelni. Néha lefekszenek, néha csak leülnek a pusztára, egy körre, vagy leguggolnak. Nem beszélnek. Egész tömegek várakoznak így szótlánul. Nem adnak ki hangot, hallgatnak. Az izmok ellazulnak. A sziluett fonnyad, összeesik, megtöpped. A nyak mozdulatlanul válik, a fej megdermed. Az ember nem néz sehova, semmire nem figyel, semmi sem érdekli. Néha a szeme le van hunyva, de nem mindig. Ám ha nyitva is a szem, a tekintet nincs jelen, hiányzik belőle az élet szikrája. Minthogy órákon át szemléltem egész tömegeket, amelyek ilyen halotti várakozásban leledettek, megállapíthatom, hogy egyfajta mély fiziológiai álomba merülnek: nem esznek, nem isznak, nem vizelnek. Nem reagálnak a kíméletlenül tűző napra, a szemhéjukat, szájukat ellepő szemtelen, falánk legyekre.

Mi történik ezalatt a fejükben?

Nem tudom, fogalmam sincs róla. Nem gondolkodnak? Álmodnak? Emlékeznek? Terveket szőnek? Meditálnak? A túlvilágon járnak? Nehéz megmondani.

Két órányi várakozás után végre elindul a pályaudvarról a megtelt autóbusz. A kátyús úton rázkódó utasok lassan magukhoz térnek. Egyikük piskótát vesz elő, a másik banánt héjaz. Az emberek nézgelődnek, törölgetik izzadt arcukat, gondosan összehajtogatják nedves zsebkendőjüket. A sofőr szünet nélkül beszél, egyik kezével a kormányt tartja, a másikkal gesztikulál. Időnként mindenki nevetésben tör ki, a sofőr nevet lehangosabban, a többiek halkabban: lehet, hogy csak udvariaskodnak, mert így illik?

Utazunk. Útitársaim még csak a második, sőt, gyakran csak az első nemzedékét alkotják azon szerencséseeknek, akik Afrikában egyáltalán utaznak. Afrika évezredek óta gyalog járt. Az emberek itt nem ismerték a kerék fogalmát, használatát sem tudták meghonosítani. Gyalogoltak, vándoroltak, amit pedig vinni kellett, azt a hátukon, a vállukon, főleg pedig a fejükön cipelték.

Hogyan kerültek a hajók a földrész belsejében lévő tavakra? Úgy, hogy a hajókat szétszedték az óceánok kikötőiben, s darabonként elhordták a fejükön, majd összerakták azokat a tavak partján. Darabonként hordtak Afrika belsejébe városokat, gyárat, bányaberendezéseket, villanytelepeket, kórházakat. A XIX. század egész technikai civilizációját a fejükön cipelték az afrikaiak a földrész belsejébe.

Észak-Afrika vagy akár a Szahara lakóinak több szerencsésük volt: teherhordó állatot – tevét – használhattak. Ám a teve vagy a ló nem tudott meghonosodni Afrikában a Szaharától délre – tömegesen pusztultak a cecelégycsípésétől és a nedves trópusok más halálos betegségeitől.

Afrika problémája az ember és a környezet közti ellentét, a hatalmas térség (több mint harmincmillió négyzetkilométer!) és annak védtelen, mezítábas, szegény lakója közti ellentét. Bármerre fordulunk, mindenütt óriási távolságok, mindenütt végtelen, lakatlan, üres területek. Száz és ezer kilométereket kellett az afrikaiaknak gyalogolniuk, hogy más emberekkel találkozzanak (nem mondhatjuk, hogy más emberrel, hiszen magányos ember azok között a körülmények között nem létezhetett). Semmiféle információ, tudás, technikai vívmány, áru, mások tapasztalata nem talált utat, nem jutott el ide. Nem létezett a csere mint a világ kultúrájában való részvétel eszköze. Ha előfordult is, kizárólag csak mint véletlen, mint ünnepi esemény. Csere nélkül pedig nincs fejlődés.

Leggyakrabban kis létszámú csoportok, törzsek, nemzetségek éltek itt elszigetelten, szétszórva a végtelen, ellenséges térségeken, a malária, a szárazság, a hőség, az éhség halálos veszedelmétől fenyegetetten.

Másfelől viszont az, hogy kis csoportokban éltek és mozogtak, lehetővé tette, hogy elmeneküljenek a veszély, például a szárazság vagy a járvány elől, s ily módon megmeneküljenek. Ezek a törzsek ugyanazt a taktikát alkalmazták, amelyet régebben a könnyűlovasság a csatatereken. Az alapelv a mozgékonyosság, a frontális összecsapás kerülése, a baj kijátszása, kikerülése. Ez az oka annak, hogy az afrikai ember hagyományosan mindig úton volt. Még ha letelepedett is, faluban élt is, akkor is úton volt, mert időről időre az egész falu elvándorolt – vagy a víz fogyott el, vagy a föld vált terméketlenné, vagy járvány tört ki, s akkor útra kellett kelni menedéket keresve, jobb sorsot remélve. Csak a városi lét hozott nagyobb stabilitást ebbe a létformába.

Afrika lakossága egy egész földrészt befedő, gigantikus, összefonódó, egymást keresztező háló, állandóan mozgásban, hullámzásban lévő, egyik helyen összetörődő, másik helyen szétszóródó, gazdag szöttek, színes szőnyeg volt.

Ez a kényszerű mozgékonyosság az oka, hogy Afrika belsejében nincsenek régi városok, olyan régiek, amilyenekkel Európában vagy a Közel-Keleten találkozhatunk, s amelyek ma is léteznének. És ugyanígy – megint csak Európával és Ázsiával ellentétben – nagyon sok nép (néhányak szerint az összes) olyan területen él manapság, ahol azelőtt sosem lakott.

Itt mindenki jövevény, mindenki máshonnan jött. A közös világuk Afrika, de a földrész határain belül évszázadokon át vándoroltak, változtatták helyüket (a kontinens különböző pontjain ez a folyamat még mindig tart). Innen származik ennek a civilizációnak a megdöbbentő jellegzetessége – az ideiglenesség, átmenetiség, az anyagi folytonosság hiánya. A még csak tegnap összetakolt kalyibának ma már nyoma sincs. A három hónapja még megművelt föld ma már parlag.

Az egyes társadalmakat összeforrasztó, állandóan élő folytonosságot itt a törzsi és rituális folytonosság, az ősök mélyen gyökerező kultusza biztosítja. Az afrikaiakat tehát az anyagi vagy területi közösségi érzés helyett sokkal inkább a lelki közösség fűzi össze.

Az autóbusz egyre mélyebben hatol a sűrű, magas trópusi erdőbe. A mérsékelt égövi természet fegyelmet és rendet tükröz: itt egy fenyőerdő, ott egy tölgyes, amott egy nyírfaliget. Még a vegyes erdőkben is átlátható, kiegyensúlyozott rend uralkodik. A trópusok növényzete viszont az örület állapotában, a legvadabb termékenység és szaporodás extázisában él. Az embert megdöbbenti a pöffeszkedő és toladó bőség, a zöld növényzet buja, lihegő tömegének szüntelen terjeszkedése. E növényzet alkotórészei – a fák, cserjék, liánok, kúszónövények – egymásba gabalyodva, egymást erősítve, támogatva, úgy összenőttek, összecsomósodtak, összezáródtak, hogy csak az éles acél képes, megfeszített emberi munkával párosulva, átjárt, ösvényt, alagutat vágni köztük.

Mint ahogy nem voltak járművek, ezen a hatalmas földrészen utak sem voltak régebben. Amikor a XX. század elején behozták az első autókat, nem nagyon volt hol utazni rajtuk. A kövesút vagy az aszfaltozott út Afrikában újdonságnak számít, pár évtizedes múltra tekint csupán vissza. És számos vidéken még mindig ritkaságszámba megy. Utak helyett itt ösvények voltak, amelyeket általában közösen használtak emberek és állatok. A közlekedésnek ez az ösvényhez kötött formája magyarázza, miért járnak itt az emberek libasorban; ha széles úton haladnak, akkor is libasorban követik egymást. Ezért nem beszélget a gyalogló csoport – libasorban nehéz egymással vitatkozni.

Alaposan ismerni kell ezeknek az ösvényeknek a földrajzát. Aki nem ismeri, eltéved; és ha sokáig bolyong víz és élelem nélkül, akkor elpusztul. Az a helyzet, hogy a különböző klánok, törzsek és falvak ösvényei gyakran keresztezhetik egymást, s aki erről nem tud, abban a hitben gyalogol az ösvényeken, hogy jó úton halad, miközben tévúton jár, s a halál felé tart. A legtitokzatosabbak és legveszélyesebbek a dzsungel ösvényei. Az ember állandóan beleakad holmi tuskékba, ágakba, mire céljához ér, egész teste csupa karcolás, sebesülés. Érdemes egy botot vinni magunkkal, mert ha az ösvényen egy kígyó fekszik (ami gyakran előfordul), el kell ijeszteni, s ehhez legjobb a bot. Egészen más gondot jelentenek a talizmánok. A trópusi őserdők megközelíthetetlen zugaiban élő emberek természetüknél fogva bizalmatlanok és babonások. Ezért az ösvények mentén különféle talizmánokat aggatnak szét a rossz szellemek elriasztására. Ha az ember az ösvényen keresztben függő gyíkborít, madárfejet, fűcsomót vagy krokodilfogat pillant meg, nem igazán tudja, mit tegyen: kockáztasson és menjen tovább, vagy inkább forduljon vissza, mert a figyelmeztető jel mögött valóban valami nagyon rossz dolog vár rá.

Autóbuszunk időnként megáll az út szélén. Mert valaki le akar szállni. Ha fiatal nő száll le egy gyerekkel vagy kettővel (fiatal nő gyerek nélkül – ritka látvány errefelé), akkor ügyességgel és kecses mozdulatokkal teli jelenetnek lehetünk szemtanúi. A nő először hátára köti egy perkál kendővel a csecsemőjét (aki egész idő alatt alszik, nem is reagál menderre). Aztán leguggol, és fejére helyezi elválaszthatatlan táját tele élelemmel és egyéb áruval. Most felemelkedik, kiegyenesedik, és olyan mozdulatot tesz, mint a kötéláncos, amikor megteszi a mélység fölé kifeszített kötélén az első lépést: billegve keresi az egyensúlyt. Bal kezébe veszi az alváshoz használt gyékényt, jobbával a másik gyereket vezeti kézenfogva. És így – kimért, egyenletes léptekkel – elindulnak az erdei

ösvényen abba a világba, amelyet nem ismerek, és talán soha meg nem értek.

Az autóbuszban egy fiatal férfi ül mellettem. Könyvelő egy Kumasiban működő cégnél, amelynek nevét nem értettem tisztán. – Ghána független! – mondja lelkesen, elragadtatással. – Holnap egész Afrika független lesz! – közli meggyőződéssel. – Szabadok vagyunk!

Kezet nyújt, és ez a gesztus azt jelenti, hogy most már a Fekete is kezet foghat a Fehérrel mindenféle komplexusok nélkül. – Láttad Nkrumahot? – kérdezi kíváncsian. – Igen? Akkor te boldog ember vagy! Tudod, mit csinálunk Afrika ellenségeivel?

Nevet, ha-ha, de nem mondja meg pontosan, mit fognak csinálni.

– Most az oktatás a legfontosabb. Olyan fejletlenek vagyunk, olyan fejletlenek! Szerintem az egész világ a segítségünkre siet. Egyenlőknek kell lennünk a fejlett országokkal! Nem csak szabadoknak – egyenlőknek is! Egyelőre szívjuk magunkba a szabadságot. Ez maga a mennyország. Nagyszerű dolog!

Lelkesedése itt most általános. Az emberek lelkesek és büszkék, hogy Ghána áll a mozgalom élén, példát mutat egész Afrikának.

Másik szomszédom, aki a bal oldalamon ül (három ülés van egy sorban), egészen más: zárkózott, szótlan, elrévedő. Azonnal felfigyel rá az ember, mert az itteniek általában nyitottak, szívesen beszélgetnek, mesélnek, nem rejtik véka alá a véleményüket. Eddig csak annyit mondott el magáról, hogy nem dolgozik, és hogy nehézségei vannak a munkával. Hogy milyenek, azt nem mondta.

Végül azonban – amikor a nagy erdő zsugorodni kezd, ami azt jelenti, hogy Kumasihoz közeledünk – mégis úgy dönt, hogy valamit elmond nekem. Nos, gondjai vannak. Beteg, de nem mindig, csak időről időre. Volt már mindenféle helyi szakorvosnál, de nem tudnak rajta segíteni. Az a helyzet, hogy a fejében, a koponyacsontja alatt állatok vannak. Nem arról van szó, hogy maga előtt látja ezeket az állatokat, hogy elképzeletli őket, hogy fél tőlük – nem. Egyáltalán nem. Arról van szó, hogy azok az állatok a fejében vannak, ott élnek, szaladgálnak, legelésznek, vadásznak vagy csak alszanak. Ha ezek az állatok szelídek, mint az antilop, a zebra vagy a zsiráf, akkor könnyen elviseli őket, egyenesen jól érzi magát. Csak hogy néha jön egy éhes oroszlán. Éhes, dühös, tehát ordít. És olyankor az az oroszlánbögés szinte széthasítja a koponyáját.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*